

PROBLÉM A PRIORI V POZNANÍ

JÁN KOCKA

Problém a priori je jedným z najvýznamnejších vo filozofii a je kľúčovým problémom teórie poznania. Hoci svojou podstatou patrí do teórie poznania, má blízky vzťah aj k ontológii, lebo poskytuje argument pre existenciu racionálno-duchovnej substancie. Explicitne je rozpracovaný predovšetkým v Kantovej filozofii, ale nachádzame ho v rôznych obmenách v každej etape dejín filozofie od najstarších čias. Prirodzene, ani dnes nestráca svoju aktuálnosť.

Problém a priori je zložitý a dotýka sa takmer všetkých základných kategórií teórie poznania a čiastočne aj ontológie. Postoj k jeho riešeniu je delidlom dvoch protikladných gnozeológií, a to racionalizmu a empirizmu. Táto úvaha je pokusom prispieť k riešeniu odvekého sporu, a to tým, že poukazuje na predpoklady formulácie problému a analyzuje jeho jednotlivé aspekty.

Jednoduchá otázka „Jestvuje alebo nejestvuje apriórna zložka poznania?“ súvisí s mnohými podriadenými otázkami. Prvé miesto zaujíma sémantická analýza termínu „a priori“, jeho definícia. Je to vôbec prvý predpoklad a podmienka všeobecnej zrozumiteľnosti. Je totiž možné používať síce tie isté slová, ale s odlišným významom. To sa vo filozofických polemikách stáva veľmi často. Na výsledok sémantickej analýzy nadväzuje otázka, v akom zmysle a do akej miery môžeme hovoriť o apriórnych zložkách v poznaní a akej povahy táto apriórnosť je. Ďalšia otázka sa týka možnosti aplikácie a verifikácie apriórneho poznania a konečne, v akom vzťahu je a priori — a posteriori k vrozenosti a získanosti.

Hoci problém a priori má viaceré aspekty, jeho gnozeologickú podstatu môžeme stručne formulovať takto: Existujú nejaké obsahové alebo formálne zložky v našom poznaní, ktoré nie sú závislé od zmyslového vnímania? Je naše poznanie odvoditeľné úplne zo skúsenosti alebo má aj iné čisté racionálne zdroje?

Pojem a priori nerozlučne súvisí s dejinami racionalizmu. Osvetľovať jeho dejiny znamená vlastne vykladať dejiny racionalizmu. Naproti tomu empiristi boli odporcami tézy o apriórnom poznaní, takže v antinómii a priori — a posteriori sú skoncentrované celé dejiny sporov racionalizmu a empirizmu.

Historické poznámky

Zistenie rozdielu medzi zmyslovým a racionálnym poznaním je elementárny objav filozofie. Dualizmus zmyslov a rozumu je vedúcou ideou antickej gréckej filozofie. Presvedčenie, že zmysly nám sprostredkujú iba povrchovú stránku vecí, kým rozum preniká k podstate, nachádzame tak u idealistov, ako aj u materialistov. Nachádzame síce viaceré empirické tézy u materialistov a stoikov, ale z nich sa nevytvoril gnozeologický systém merateľný s platónskym idealizmom. Všeobecne sa uznávalo dualistické chápanie človeka ako spojenia duše a tela.

Kým zmyslové vnímanie sa hodnotilo ako telesná činnosť, teda niečo nižšie a menej hodnotné, duševné racionálne poznanie sa považovalo za dokonalé jasné uchopenie podstaty vecí. Nie je náhoda, že Gréci majú to isté slovo na označenie svetovej zákonitosti a ľudského rozumu, stelesneného v slove jedno a to isté slovo „logos“. Chápanie a hodnotenie zmyslov súvisí s hodnotením telesnej a duševnej práce, v konečných dôsledkoch s triednou štruktúrou antickej spoločnosti. V gréckej kultúre jasne vidieť averziu voči praxi a vysoké hodnotenie teórie, duchovnej aktivity.

Rozhodujúcu úlohu vo filozofickom konštituovaní idealizmu zohral Platón, ktorý predchádzajúce gnozeologické a ontologické argumenty zhromaždil do monumentálnej syntézy. Kardinálnym pojmom platónskej filozofie je „idea“ ako dokonalé bytie, nie subjektívny pojem, ale objektívna večná forma vecí. Rozum ju objavuje v sebe ponímaním, z čoho vyplýva, že táto idea musí existovať pred poznaním a je nezávislá od skúsenosti. Korene platónskeho idealizmu sú zrejmé v hypostazovaní pojmovej abstrakcie a v jej prenášaní do objektívnej sféry. Dôsledkom tohto je postulovanie nadprirodzeného, dokonalého sveta povedľa obyčajného a materiálneho.

Aristoteles kritizoval mystické konzekvencie Platóna a poprel existenciu ideí ako samostatného bytia. Hoci Aristoteles vystupoval ako realista a odporca platónskeho idealizmu, predsa má pre dejiny racionalizmu rozhodujúci význam. Jeho logika a metodológia posilnila presvedčenie o autonómnosti formálnych racionálnych operácií. Deduktívne, logicky odôvodnené poznanie nemalo už síce charakter mystickej intuície, bola to však duchovná činnosť, zásadne rozdielna od zmyslového vnímania. Platónska a aristotelovská filozofia pôsobila v dejinách filozofie ako najsilnejší ideový faktor, vďaka svojej systematickosti. Kresťanská scholastická filozofia nezašla ďalej ako k ich parafráze a teologickému využitiu.

Pre scholastickú teóriu poznania hlavnou noetickou funkciou bola viera, mystická intuícia, v ktorej človek poznáva boha a jeho vôľu. Ak sa aj vyskytlo vyššie ocenenie zmyslového poznania, jeho účelom bolo dokázanie primátu viery, dogmatiky. Dogmy kresťanského svetonázoru a základné tézy antickej vedy boli východiskami scholastickej vedy a filozofie. Negatívny vplyv aristotelovskej logiky a metodológie, začo pochopiteľne Aristoteles nenesie žiadnu vinu, ukázal sa v preferovaní apriórnej deduktívnej metódy. V zmysle jej zásad bolo možné nové pravdy odvodzovať čiste rozumove apriórne. Pád tejto ilúzie je rozhodujúcou udalosťou európskych kultúrnych dejín. Zistenie, že objektívne vedecké poznanie možno rozvíjať iba na základe pozorovania, teda aposteriórne, znamená zrod empirickej teórie poznania a modernej vedy. Táto duchovná revolúcia je procesom, ktorý začína talianskou renesanciou a čistý explicitný výraz našla v baconovskom empirizme. Požiadavka pozorovania, pokusu sa stala samozrejým predpokladom vedy a vďaka týmto metodologickým postulátom veda sa začala rozvíjať nevídaným tempom.

Ale racionalizmus nebol porazený, aj on prežíval svoju renesanciu. Zatiaľ čo oporou empirizmu boli empirické vedy, prekvapujúci rozmach matematiky a me-

chaniky bol stimulom pre racionalizmus. Je zaujímavé, že práve v čase víťazstva empirickej metodológie upevnili sa pozície racionalizmu filozofiou Descarta, Spinozu a Leibniza. Descartes obnovil základné racionalistické kategórie, dušu, evidenciu, vrodené princípy, zásady racionálnej apriórnej metódy. Spinoza prevzal jeho gnozeologické princípy a vyložil ich aj prakticky ako „geometrickú“ metódu vo svojej *Etike*. Leibniz si bol vedomý zraniteľnosti vrodených ideí, iste pod dojomom Lockovej kritiky, a pripúšťal, že vrodený je iba rozum so svojimi dispozíciami, čo vlastne znamená posunutie vrodenej do inej roviny.

Na úlohu vyvrátiť princípy racionalizmu, hlavne vrodené idey, sa odhodlal Locke v *Rozprave o ľudskom rozume*, ktorou založil novovekú empirickú gnozeológiu tézou, že nič nie je v našom rozume, čo by neprešlo prv zmyslami a teda všetok obsah vedomia pochádza zo skúsenosti a je aposteriórny. Lockova teória poznania je vlastne výkladom, ako poznanie vzniká zo zmyslových elementov a zaoberá sa prevažne týmto materiálom. Sto rokov neskoršie vznikol nový systém, Kantov *transcendentálny idealizmus*, ktorý rozpracoval druhú, racionálnu stránku poznania. Je možné považovať Kanta za racionalistu? Túto otázku nemožno celkom jednoznačne kladne zodpovedať, pretože jeho analýza rozumu má nové črty. Ale hlavným úmyslom jeho filozofie je odhalenie čistého rozumu a dokazovanie jeho primárnej formatívnej úlohy. Kant postavil problém a priori na nové základy a zbavil ho prachu tradičnej metafyziky. Pod pojmom a priori Kant rozumel: 1. kategoriálne predpoklady skúsenostného poznania, čisté názory (*Anschauungen*), čas a priestor, charakteristické črty rozumu a kategórie ako podmienky skúsenosti vôbec; 2. možnosti pojmovej analýzy a jej výsledky. Nápadnou črtou Kantovej teórie poznania je jej *nehistoričnosť*. Kant chápe človeka a jeho poznávacie schopnosti v statickom priereze. Práve z tejto ahistoričnosti je možné dedukovať racionalistické dôsledky. Ak Kant tvrdí, že princípy čistého rozumu sú na skúsenosti nezávislé, spontánne sa vynára otázka, odkiaľ potom sú a akej sú povahy. Keď sa nedá žiadna odpoveď, ostáva jedine priznať, že sú rozumu imanentné a teda vrodené. Nič nie je tak napadnuteľné ako apriórnosť kategórií času a priestoru, ktoré zo stanoviska genetickej psychológie sú pojmami eminentne aposteriórny. Môže sa však namietnuť, že Kantovi nešlo o genetický aspekt, ale iba logický, noetický. Pri vysvetľovaní nie je však možné oba tieto aspekty odlučovať. Nezačíname poznávať osvojením si axióm a kategórií a naše poznanie nie je iba aplikáciou kategórií na skúsenosť. Pravdaže, táto situácia vyzerá inak v akte reflexie dospelého človeka, ktorý je schopný analyzovať svoj obsah vedomia, objavovať v sebe apriórne formálne predpoklady. Ak si položíme otázku, či Kant viac poslúžil racionalizmu a či empirizmu, musíme konštatovať, že racionalizmu, čo je vzhľadom na nemecké pomery pochopteľné. Nič nemôže na tom zmeniť skutočnosť, že Kant citelne otriasol pozíciami tradičnej teológie a metafyziky.

Problém a priori vo filozofii nasledujúcich storočí zostáva, aj keď nie v explicitnej podobe. Postoj k nemu je vyjadrený v metodologických postojoch, ktoré gravitujú buď k racionalizmu, alebo empirizmu. Tieto dva typy filozofií sa zachovávali dodnes. Empiristický, pozitivistický prúd nepopiera síce existenciu

racionálnej sféry, ale interpretuje ju geneticky, psychologicky a historicky. Logiku začleňuje do sociálneho kontextu ako inštrumentálnobiologický faktor. Racionalistické prúdy naproti tomu proklamujú existenciu samostatnej racionálnej sféry, uznávajú nemateriálne formálne entity, vzťahy, pravdy osebe, vety osebe atď.

Príkladom moderného postoja k racionálnym operáciám je novopozitivismus, logický pozitivismus, ktorý na jednej strane vytvára grandiózne systémy formálnej analýzy, na druhej usiluje sa zotrvať na empirickej platforme.

Sémantická analýza termínu „a priori“

A priori a a posteriori sú polárne pojmy. Sú to vzťahové pojmy a majú zmysel s ohľadom na nejaký orientačný bod. Ďalej sú to č a s o v é vzťahy, takže apriórny znamená časove predchádzajúci a aposteriórny nasledujúci. Hoci tento časový vzťah je sám osebe zrozumiteľný, problémovým zostáva práve orientačný bod, z ktorého hľadiska niečo posudzujeme ako pred alebo po.

Ak racionalisti za apriórne považujú to poznanie, ktoré je pred skúsenosťou a empiristi za aposteriórne to, čo pochádza zo skúsenosti, to znamená, že oba smery za orientačný bod považujú začiatok *prvej skúsenosti*. Racionalizmus tvrdí, že už pred touto skúsenosťou sa vo vedomí nachádzajú určité princípy a kategórie. Pre empirizmus je tento stav „tabula rasa“, vákuum, ktoré sa vyplňa skúsenosťou. Odveký spor medzi racionalizmom a empirizmom spočíva na niektorých metafyzických predpokladoch, ktoré sú sémanticky hmlisté a diskutabilné. Na prvom mieste je to otázka orientačného bodu. Kam ho máme umiestniť? Do rámca individuálneho života alebo do rámca fylogenézy? Kedy človek získava prvé skúsenosti, je to v prvých dňoch, mesiacoch a či rokoch života? Žiaľ, na toto nedala odpoveď ani filozofia ani fyziológia. Racionalizmus má okrem toho ďalšiu nevýhodu, a to je nemožnosť dokázania existencie predempirických obsahov. Pokúsme sa zistiť u malých detí ich racionálnu výzbroj vo forme kategórií a princípov. Pravdaže, je to iba rečnická výzva, pretože takýto pokus je už dopredu negatívny. Tento metafyzický predpoklad kritizoval už Locke, keď uviedol práve deti ako dôkaz *neexistencie* predempirického poznania.

Z dejín racionalizmu vysvitá, že bol spravidla gnozeológiou objektívneho idealizmu, kým empirizmus sa hlásil k materializmu a naturalizmu. Treba zdôrazniť slovo *spravidla*, pretože z princípov racionalizmu ešte nevyplýva idealistická ontológia, a to isté platí o empirizme a materializme.

Racionalizmus zdôrazňuje *vrodenosť* určitých princípov, a v tom zmysle sú termíny apriórny a vrozený totožné. Čo však znamená byť vrozený? Stručne by sme mohli za vrozené považovať tie vlastnosti a schopnosti, ktoré sa *nerozvíjajú*, nezískavajú, ktoré jednoducho existujú. Tento termín je oprávnený na označenie fyziologických schopností, dispozícií, nadania, ale v žiadnom prípade nie na označenie hotových poznatkov a pojmov. Vrodenosť je statický pojem; to, čo je vrozené, nevzniká. Z toho vyplýva, že vrozené princípy musia existovať pred poznaním. Locke poukázal na nekonzistentnosť pojmu vrozenosti hneď v prvých kapitolách svojej *Rozpravy*.

Človeka môžeme však chápať aj v historicko-fylogenetickom vývine. Zo stanoviska ľudského rodu je jednotlivec iba epizódou, momentom. Aj v týchto dimenziách môžeme hovoriť o vzniku človeka, a to buď v zmysle kreacionalistickom alebo evolucionistickom. Idea vrozenosti je priamo odvoditeľná od predstavy stvorenia. Vrozenosť je prípad individuálneho stvorenia z ničoho. Avšak tento pojem nič nevysvetľuje, ale iba konštatuje. Postulát vysvetľovania vyžaduje predpoklad niečoho predchádzajúceho, z čoho je daná vec vysvetliteľná.

Skúsme si zvoliť iný orientačný bod pre posúdenie apriórnosti a aposteriórnosti, a to *psychologickú prítomnosť*. Táto má výhodu, že je reálna a verifikovateľná. Zo stanoviska psychologickej prítomnosti rozoznávame prítomnosť, minulosť a budúcnosť ako základné časové orientácie. Z tohto hľadiska má a priori dva významy. 1. Apriórne je to, čo v sebe nachádzame ako bázu pre prítomné alebo budúce poznanie. 2. Apriórne je to prítomné poznanie, ktoré sa vzťahuje na budúcnosť ako *predpoveď*, prípadne sa vzťahuje na všetky *možné* objekty.

Často hovoríme o *nositeľovi* vnútornej duchovnej činnosti, ktorého nazývame *rozumom*. Hoci toto slovo patrí medzi najpoužívanjšie tak na úrovni každodenného, ako aj teoretického života, nedá sa povedať, že by sme mali o ňom uspokojujúcu predstavu a definíciu. Mohli by sme sa síce dohodnúť na tom, že rozum je súhrn logických operácií, tvorby úsudkov, tried atď. Aké sú to však operácie a koľko ich je, je iná otázka, ale z filozofického hľadiska je to vedľajšia otázka. Podstatné je, či rozum považujeme za *nositeľa* alebo iba za súhrn logického myslenia a účelného konania. Toto je aj pre chápanie a priori rozhodujúce. V prvom prípade postulujeme rozum ako niečo dané s vlastnými špecifickými vlastnosťami, ktoré sú od činnosti zmyslov nezávislé. Ak však ho chápeme ako komplex myšlienkovvej činnosti, a to na určitom stupni fyziologického a duchovného vývinu, zastávame genetickú, funkcionálnu koncepciu. Rozum existuje iba potiaľ, pokiaľ sa *prejavuje*. Rozum ako spôsob myslenia a konania je podmienený spoločenskou komunikáciou. Pretože sa nachodíme stále v ľudskej spoločnosti, pozeráme na normy hovorenia a konania ako na univerzálne. Keďže sa navzájom rozumieme, predpokladáme všeobecné princípy dorozumenia, ktoré sú pre každého záväzné. Ale rozumenie ako základná funkcia rozumu je veľmi rôznorodá funkcia. *Rozumieme* veciam, reči, úmyslu atď. Rozumieť znamená prekonať problémovú situáciu po splnení viacerých podmienok, ktoré si v momente porozumenia ani neuvedomujeme. Tu prichádzame k novým pojmom, ktoré sú pre interpretáciu a priori významné, a to sú *evidencia* a *intuícia*.

Evidencia je bezproblémový stav nášho vedomia a ako jasnosť a istota je gnozeologickou medznou hodnotou. Evidentnú istotu môžeme síce získať aj pomocou reťaze argumentov, ale pre racionalistické chápanie a priori má základný význam momentálna evidencia, *intuícia*. Intuícia je bezčasové intelektuálne pochopenie nejakého obsahu. Toto je pre racionalizmus argument pre existenciu určitých právd, ktoré nepotrebujú odvodenie, ale sú jasné osebe. Príkladom sú axiómy: „Celok je väčší ako časť“, „Niečo nemôže súčasne byť i nebyť“ a podobné. Tieto axiómy sa všeobecne považujú za základ nášho myslenia. Práve tu však môžeme položiť základnú otázku: Je evidencia a intuícia niečo univer-

zálna a u všetkých ľudí rovnaké, do akej miery je ľudský rozum uniformný? Existuje iba jeden rozum?

Evidencia je hraničný prípad, najvyšší stupeň *istoty*. Tento stav sa nevzťahuje iba na kognitívne súdy a poznatky, ale aj na rozmanité dáta, etické, estetické hodnoty. Evidencia ako bezproblémový stav je podmienený tým, ako vieme daný prvok začleniť do svojho svetonázoru alebo teoretického systému nižšieho rádu, čiže ako ho vieme *vysvetliť* a *pochopiť*. Keď nájdeme dostatočné dôvody, argumenty, daný jav, alebo platnosť súdu je nám zrejmá, ak tieto chýbajú, prežívame pocit neistoty a neporozumenia.

Aby sme mohli niečo rozumieť a byť si istí, sú potrebné dve veci, jedna je problémový jav a druhá je teoretická platforma. Treba zdôrazniť, že istota a evidencia sú atribúty nášho *vedomia*. Hovoríme síce, že *vec je jasná*, čo však je v skutočnosti jasným, sme my sami. Veci, výroky jednoducho existujú a či sú problematické, alebo nie, to závisí od nás. Toto je však pravý opak toho, čo tvrdia racionalisti, že pravda je imanentná vlastnosť súdov alebo vecí, a preto ich každý rozum musí rovnako pochopiť.

Relatívnosť etického a estetického hodnotenia je očividná. Jeden a ten istý čin môže byť hrdinstvom alebo zločinom, podľa hľadiska, z ktorého ho hodnotíme. Tá istá vec môže byť pre niekoho príťažlivá, pre iného odpudzujúca. Vzťahuje sa táto relatívnosť aj na naše kognitívne prvky vedomia? Tu sme ochotní relatívnosť poprieť a môžeme uviesť príklady univerzálnych právd matematiky, logiky. Ale ani tu nie je situácia jednoduchá. Aby sme mohli logické a matematické axiómy chápať ako evidentné, treba splniť rad predpokladov a podmienok, predovšetkým používanie rovnakých vyjadrovacích prostriedkov, dosiahnuť určitý stupeň abstrakčných schopností, dosiahnuť sémantickú dohodu v termínoch i syntaktických pravidlách a podobne. Tieto podmienky nie sú všade, a nie vždy splnené. Locke uviedol príklad, že dieťaťu môže byť jasný súčet dva a dva, ale problematickým je preň suma sedemnášť a osemnášť.

Pojem intuície sa vzťahuje na *časový* priebeh nášho poznania. Je to momentálne, okamžité spoznanie, a tu sa vynára podobná otázka: Je intuícia niečím rovnakým u každého človeka? Vzťahuje sa iba na axiómy a abstraktné pravdy, alebo aj na zmyslový materiál? Je faktom, že s momentálnym poznaním sa stretávame na každom kroku. Keď vidím napríklad určitú osobu, môžem — samozrejme za určitých okolností — ju okamžite identifikovať ako svojho priateľa, príbuzného. Intuícia spočíva v tom, že v momente vnímania názorný obsah a súvislosti sa vybavujú okamžite, a nie sú potrebné vysvetľovania a argumenty. Lenže potreba sprostredkujúcich argumentov je relatívna, závisí od problémovej situácie, požiadaviek i teoretickej úrovne vnímajúceho a mysliaceho subjektu. Intuícia a evidencia sú pre problém a priori veľmi významné. V dejinách sa práve ony uvádzali ako dôkaz aktivity rozumu a činnosti duše. V určitom zmysle apriórny a intuitívny významove splyvajú.

Dôležitou stránkou problému a priori nie je ani tak definícia, pretože stanovisko, že apriórne zložky v poznaní existujú, môže sa ako pracovná hypotéza pripustiť. Základná gnozeologická otázka však zneje: Na čo sa vzťahuje apriórne

poznanie, čo je jeho objekt-denotát a akú platnosť má? Ak celý obsah kognitívneho vedomia rozdelíme do dvoch kategórií, zmyslové dáta a logické objekty, materiál a výsledok apriórneho poznania môže byť tiež len tohto charakteru. Predpokladáme pritom, že apriórne poznanie znamená súčasne poznanie *dopredu*. V prvom prípade hovoríme o predvídaní, predpovedi, v druhom o logickej analýze. V tejto súvislosti sa vyskytujú názvy „analytický“ a „syntetický“ poznatok, súd. Rozlíšenie analytických a syntetických súdov je kľúčovou otázkou kantovskej a novopozitivistickej filozofie. Kant a novopozitivističi sú zajedno v tom, že analytické výroky a ich logické dôsledky neobsahujú nič viac, iba to, čo je už obsiahnuté v jednotlivých pojmoch. Syntetické súdy obsahujú zmyslové prvky, ktoré nie sú získateľné analyticky. Zo skutočnosti, že syntetické súdy sú nielen možné, ale aj majú veľkú praktickú hodnotu, vzniká jeden z centrálnych problémov teórie poznania, ktorý už formuloval Kant: Ako a na akom základe sú syntetické súdy a priori možné? Hoci Kantova a novopozitivistická filozofia sú vcelku diametrálne rozdielne, predsa môžeme konštatovať niektoré spoločné črty, a to na prvom mieste dôsledné rozlišovanie logicko-analytickej a empiricko-syntetickej sféry. Obaja tvrdia, že medzi oboma sférami je neprekročiteľná priepasť, že empirickú sféru nemôžeme žiadnymi logickými operáciami rozmnožiť. Toto je súčasne novoveká odpoveď na scholastickú predstavu, že svet možno apriórne racionálne poznávať. Ako sa však chovajú k sebe tieto sféry? Ako je známe, Kant zdôraznil funkcionálnu, konštitutívnu prioritu rozumu a dokazoval, že syntetické súdy a priori sú možné iba preto, že základné kategórie určovania skúsenosti sú apriórne. Novopozitivismus tvrdí o analytických vetách, že tieto nevypovedajú o skutočnosti nič, a preto nemôžu byť ani pravdivé ani nepravdivé. Tu sa súčasne poukázalo na zásadný rozdiel medzi logickou správnosťou a noetickou pravdivosťou, ktoré sa veľmi často zamieňajú.

Logické a priori

Do sféry logického a priori patria všetky základy dokazovania, vysvetľovania, kategórie i syntaktické normy logických operácií. Stručne by sme mohli logické a priori definovať ako komplex všetkých logických predpokladov. Apriórny je každý predpoklad, ktorý slúži ako základ, dôvod súdu, úsudku, argumentácie. Je charakteristickou známkou logického myslenia, že je zdôvodnené, alebo sa o zdôvodnenie usiluje. Ak predpokladáme, že každý výrok, súd má takýto základ, sú dve možnosti: buď pripustiť nekonečnú reťaz, alebo sa pri niektorých axiómách zastaviť a považovať ich za začiatok. Toto ostatne aj zodpovedá predstave axiómy. Ak by totiž axióma bola logicky zdôvodniteľná, nemohla by byť axiómou. To však neznamená, že o axiómách nemožno nič hovoriť. Možno ich dokonca odvodiť, vysvetliť, no tým sa už prekračuje rámec logickej analýzy. Úlohou logiky je skúmanie logických súvislostí, platnosti a aplikovateľnosti logických noriem a tvorba logických dôsledkov. Teda do rámca logického a priori patria formálne a formatívne pravidlá (zákony myslenia) a obsahové axiómy, definícia. Skúmať ich poznávaciu hodnotu a funkciu je úlohou *všeobecnej* teórie poznania. Obe,

logická a gnozeologická analýza tvoria skeptický deštruktívny prvok vo vedeckom a filozofickom myslení, ale majú nesmierny pozitívny význam, pretože, povedané Kantovými slovami, rušia dogmatické driemoty filozofie a poznania.

Logické normy a postuláty sa často nazývajú *zákonmi*. Sú to zákony, ale iba v normatívnom zmysle. Na rozdiel od prírodných zákonov, ktoré opisujú objektívne procesy, nie sú to nič iné ako predpisy pre skladbu našich myšlienok. Osvetlenie podstaty logických zákonov je veľmi dôležité aj pre pochopenie pojmu a priori. Extrémni realisti by ich totiž mohli považovať za odraz nejakej univerzálnej zákonitosti.

Kolko je logických zákonov a noriem, je otvorená otázka. Iste ich je viac ako udávajú tradičné učebnice logiky. Z hľadiska chápania ich podstaty je vedľajšie, či sú štyri, alebo štyridsať. Príručky logiky uvádzajú štyri základné: zákon identity, sporu, vylúčenia tretieho a dostatočného dôvodu. Niekoľko poznámok k nim má za cieľ poukázať na to, že sú to skutočne iba metodické normy, a nie objektívne, nevyhnutné zákony. Zákon *identity* znie: Všetko, čo je, je alebo symbolicky $A=A$. Ak tento zákon interpretujeme ontologicky, dôjdeme buď k tautologickej identite subjektu a jeho predikátu, alebo k popretiu dynamického charakteru skutočnosti. Tento zákon je však plne odôvodnený z hľadiska poznania ako predpis, aby sme daný myšlienkový obsah používali vždy v tom istom význame, pravda, v súvislosti s jeho ustáleným názvom. Ak sa toto nerešpektuje, vzniká alogická situácia. Princíp sporu: A nemôže byť súčasne B a ne-B je vlastne negatívne znenie prvého zákona. Tento zákon je zrejme normou myslenia, pretože o obsahu nič nehovorí. Postuluje iba jednu platnosť z dvoch protirečivých súdov, a to za predpokladu, že existujú ozaj iba dve možnosti. Takmer to isté hovorí tretí zákon o vylúčení tretieho: A je alebo B, alebo ne-B. Všetky tieto tri zákony by bolo možné zjednotiť do všeobecnejšej formulácie. Štvrtý zákon je však inej povahy, a nie je redukovateľný na predchádzajúce. Leibniz ho vo svojej Monadológii formuloval takto: Žiadnu skutočnosť nemožno uznať za reálnu a žiaden súd za pravdivý bez dostatočného dôvodu, prečo tak, a nie inak; všetko, čo existuje, alebo je pravdivé, musí mať dôvod, prečo vec, alebo súd je taký, aký je. Hneď na prvý pohľad je zrejmé, že Leibniz tu pospájal dve rozličné veci, a to objektívne veci s ich príčinami a súdy s ich dôvodmi, a teda štvrtý zákon má najmenej dva zmysly, o ktorých je možné osobitne diskutovať. Schopenhauer hovorí podrobne o *štyroch* zmysloch. Dôvod v ontologickom význame je vlastne *príčina* a či každá vec má svoju príčinu, je problematické. Čo sa týka druhej stránky štvrtého zákona, že všetky súdy majú svoje dôvody, to treba rozumieť tak, že *by ich mali mať*. Je to postulát, ktorý sa nie vždy podarí splniť.

Logické zákony sú teda normatívne postuláty logičnosti, zrozumiteľnosti. Podmieňujú myslenie nie v kauzálnom ohľade, ale určujú, za akých podmienok je myslenie správne. Možno ich teda považovať za akúsi gramatiku myslenia. Prečo platia práve tieto, a nie iné, to už nie je odvoditeľné z nášho rozumu, ale z iných okolností, z celkového zmyslu a účelu myslenia.

Hobbes vyslovil vo svojom diele *De corpore* zaujímavú myšlienku, že definícia je príčinou (causa) myslenia. Samozrejme, nejde o príčinu v kauzálnom zmysle, ale o počiatok. Každý súd, úsudok predpokladá definície svojich súčastí. Obsah pojmov je určený definíciou a túto zastupuje termín pojmu. Keď píšeme alebo hovoríme, automaticky operujeme obsahom, ktorý je definítoricky vyjadriteľný.

Definície pojmov a kategórií sú apriórne a predchádzajú logické formy a komunikáciu vôbec. Axiómy, analytické vety nie sú nič iné ako transformované definície. Napríklad platnosť axiómy: Celok je väčší ako časť, vyplýva priamo z definície celku a časti. Časť môže len tak existovať, ak je časťou celku a nachádza sa v niečom od seba väčšom. Ak to tak nie je, nie je to časť. Celok a časť sú okrem toho dialektické pojmy, ktoré sa navzájom podmieňujú. Nemôže existovať samostatná časť. Iný príklad z geometrie. Apodiktická platnosť axiómy: Dvoma bodmi možno viesť iba jednu priamku, vyplýva z definície priamosti ako najkratšej vzdialenosti medzi dvoma bodmi. Pretože najkratšia vzdialenosť môže byť iba jedna, v opačnom prípade by nebola najkratšou, je to teda priamka.

Gnozeologické a priori

A priori v gnozeologickom zmysle sa vzťahuje na všetky predpoklady, podmienky a príčiny, ktoré ovplyvňujú vznik poznania. Táto veľká syntéza zahŕňa fyziologické podmienky, teoretickú bázu a všetky predchádzajúce poznatky a v neposlednom rade *objektívne* podnety, predmety ako vonkajšie príčiny. Práve tu je styčný bod ontológie a gnozeológie. Od pochopenia pomeru objektívneho bytia a vedomia závisí najvšeobecnejší postoj, a to buď realistický, lebo fenomenalisticko-pozitivistický. Z užšieho gnozeologického hľadiska nás tu zaujíma len poznávací materiál, ktorý možno považovať za apriórny. Poznanie môže byť apriórne vo dvoch zmysloch: 1. poznanie minulé, vytvárajúce teoretickú platformu pre chápanie daného javu; 2. poznanie vzťahujúce na budúcnosť, jej anticipácia.

Je zrejmé, že v aktuálnom vnímaní sa uplatňuje nielen čistý fenomenálny obsah, ale aj predchádzajúce poznanie. Toto predchádzajúce poznanie sa syntetizuje v celkovom *postoji*. Postoj je teda vzhľadom na aktuálne vnímanie apriórny a obsahuje nielen kognitívne prvky, ale aj dosť ťažko definovateľné *city*. Tieto spravidla považujeme za subjektívne a vylučujeme ich ako nezlučiteľné s ideálom objektívneho poznania. Môže však existovať aktuálne poznanie bez nejakého postoja, bez teoretickej platformy? Aby sme mohli niečo spoznať, identifikovať ho ako *niečo*, musíme to zaradiť do nejakej klasifikačnej schémy. Ak ju nemáme, nevieme určiť daný jav. Kant má úplnú pravdu, keď kategórie považuje za regulatívneho činiteľa.

Zistenie, že apriórne postoje sú stále prítomné v našom poznávaní a sú nielen teoreticky, ale aj prakticky regulatívne (naše úmyselné konanie je realizovaním apriórneho postoja), má vplyv na chápanie poznania a vedomia. Vedomie v rámci

psychologickej prítomnosti je výslednicou, funkciou minulých štádií. Je to fenomén, ktorý svojou genézou a aspiráciami presahuje rámec sebauvedomenia. Je javom dynamickým, kde sa apriórne aktualizuje a aktuálne apriorizuje. Je to *stav*, ale je to aj *proces*. Čo a ako poznávame, je silne závislé od minulého poznania, a to tak v rámci individua, ako aj sociálnej historičnosti. Preto musí kritika čistého rozumu a noetická analýza prechádzať do genetických rozborov a do kultúrnej histórie. Všeobecné poznanie je súčasne historicky konkrétnym poznaním.

Druhý význam termínu *a priori* je anticipácia a ak sa vzťahuje na objektívnu skutočnosť nazýva sa *predpoveď*. Možnosť anticipácie je najcennejšou stránkou poznania a možno povedať, že na nej spočíva naša civilizácia a naše výnimočné postavenie v rámci biosféry. Problematika vedeckej predpovede patrí do metodológie, ale má niektoré filozofické aspekty. Charakteristickou črtou predpovede je rôzny stupeň pravdepodobnosti s hodnotami medzi úplnou istotou a minimálnou pravdepodobnosťou, ktorá však nemôže byť nulovou, lebo by to bola *istota* neexistencie predvídaného javu. Istota predpovede je priamo úmerná počtu poznávaných podmienujúcich faktorov. Môžeme napríklad predpovedať s istotou zatmenie Slnka alebo Mesiaca, vďaka okolnosti, že tri relevantné telesá Zem, Slnko a Mesiace uvedieme ako abstrakcie do formálnych vzťahov, z ktorých je možné vypočítať vzájomnú polohu a teda aj konjunkciu. Toto je možné za predpokladu rovnomerného alebo pravidelne cyklického pohybu a stability planetárneho systému. Lenže odkiaľ vieme, že tieto podmienky budú stále platiť, prípadne či sem nezasahujú aj iné determinanty? Predpoklady sú zdôvodňované inými predpokladmi. Najvyššie predpoklady majú svetonázorový charakter. To, že zajtra vyjde Slnko, alebo že v určitý čas nastane zatmenie Mesiaca, môžeme zdôvodňovať napríklad aj teologicky božou prozreteľnosťou a podobne. Voľba vrcholných dôvodov prechádza do svetonázorovej problematiky a rozhodujúcou je miera racionalnosti a konzistentnosti s vedeckým poznaním. Najvyšším predpokladom platnosti našich predpovedí z hľadiska materializmu je uznanie zákonitosti sveta a jeho poznateľnosti.

Gnozeologický výsledok z týchto úvah je ten, že absolútna istota sa môže vzťahovať iba na analytické výroky. V zásade každé predvídanie empirických dát je iba pravdepodobnosťou, pretože nie sme schopní poznať všetky pôsobiace príčiny a okolnosti. Vedecká predpoveď je apriórnym poznaním iba čiastočne, a to vzhľadom na budúcnosť. Zisťovanie podmienok, ich opis, meranie je aposteriórne, takže ide o kombináciu empirického a analytického poznania.

Vrodenosť a získanosť

Apriórny a vrodený a aposteriórny a získaný nie sú celkom totožné. Poukázali sme na to, že logická a gnozeologická apriornosť môže byť získaná. Vrodenosť a získanosť sú termíny skôr biologické, fyziologické a aj tu platí relativnosť. Čo je vo vzťahu k jednotlivcovi vrodeným, to vzhľadom na rod získaným. Že existuje prenášanie vlastností, telesnej podobnosti, charakteru z rodičov na deti je nepo-

пиратеľnou skutočnosťou, na základe ktorej sa rozvíja genetika, skúmajúca zákonitosti tohto prenášania. Či však dedíme aj psychické elementy, pojmy a princípy, je problematické, pretože nemáme možnosti ich dokázať. Psychické, logické prejavy sa objavujú síce na fyziologickej báze, ale ich vzťahy sú také zložité, že z fyziologickej bázy nevieme rekonštruovať psychický obsah. Počiatky logického myslenia sa kryjú so začiatkami hovorenia. Logicky myslieť znamená i logicky hovoriť a naopak. Elementárna gramatika je súčasne elementárnou logikou. Logické myslenie, ako ho poznáme z učebníc logiky a ktoré považuje za všeobecné a teda typické pre človeka, je abstraktnou logikou dospelého abstraktného človeka. Univerzálné logično, rozum, je extrapoláciou schopností človeka „ako takého“.

Logická argumentácia a cieľavedomé účelné konanie, vytvárajúce podstatu „rozumu“ je vlastnosť, ktorá je ontogeneticky a fylogeneticky získaná, a to v permanentnom konaní, praxi, ktorá je dominantou našej existencie a tvorí jej objektívny základ.

ПРОБЛЕМА „АПРИОРИ“ В ТЕОРИИ ПОЗНАНИЯ

Ян Котка

Проблема априори является одной из самых важных проблем философии и касается почти всех основных категорий теории познания и отчасти также онтологии. Наиболее подробно эта проблема разработана в философии Канта, но в разной форме с ней встречаемся на каждом этапе истории мышления, начиная с древнейших времен. Свое актуальное значение эта проблема не потеряла до сих пор. Отношение к решению этой проблемы является разделяющим фактором в области гносеологии. Оно разделяет рационализм и эмпиризм и делает из них две антагонистические гносеологии. В спорах этих двух гносеологий сосредоточена вся история проблемы априори.

В настоящей статье автор анализирует отдельные стороны и предпосылки формулировки проблемы и указывает на более широкие мировоззренческо-онтологические связи, в которых рационализм, как правило, выступал в качестве теории познания объективного идеализма. Семантический анализ понятия априори вскрывает несколько метафизических предпосылок, на основании которых строились рационалистические концепции. Проблема априори имеет одно значение в логике, другое в теории познания. В область логического априори входят все основы доказательств толкования, категории содержания и синтаксические нормы логических операций, но, в первую очередь, элементарные познания, т. н. аксиомы. Априори в гносеологическом смысле относится к всем предпосылкам, условиям и причинам, оказывающим влияние на форму и содержание познания.

Априори в области познания находит свое применение как в форме точки зрения, с которой смотрим на данное явление, так в антиципации будущей действительности. Как раз эта последняя имеет основное практическое значение, так как от нее зависит успех человеческой деятельности.

Логическая аргументация и целенаправленная практическая деятельность, создающие сущность „разума“, представляют собой свойство, с точки зрения онтогенеза и филогенеза приобретенное (значит, не врожденное) в непрерывной деятельности, практике, как в объективной основе нашего существования.

Ján Kocka

The problem of a priori is one of the most important problems in philosophy and concerns almost all basic categories of the theory of knowledge and, partly, also ontology. It is explicitly elaborated mainly in Kant's philosophy but can be found, in different modifications, on each stage of the history of thought since long ago. It has not lost its actualness even today. The attitude towards its solution divides two antagonistic gnoseologies, i. e., rationalism and empiricism. The history of the problem of a priori is concentrated in their controversies.

In the present paper, the individual aspects as well as presuppositions of the formulation of the problem are analysed and wider connections concerning world outlook and ontology are pointed out in which rationalism acted, as a rule, as the theory of knowledge of objective idealism. Semantic analysis of the concept of a priori reveals several metaphysical presuppositions, on the basis of which rationalistic conceptions were constructed.

The problem of a priori has a different meaning in logic and a different one in the theory of knowledge. The sphere of logical a priori includes all principles of proving, explaining, categories of content as well as the syntactical norms of logical operations, but first of all the elementary knowledge, the so-called axioms. A priori in its gnoseological meaning refers to all the presuppositions, conditions and causes which influence the form and content of knowledge.

A priori manifests itself in knowledge both in the form of *attitude* from which we understand the given phenomenon, and as the *anticipation* of future reality. Particularly the latter is of basic practical significance, since the success of human activity depends on it.

The logical argumentation and purposeful adequate activities which form the essence of „reason“, represent a quality which is ontogenetically and phylogenetically gained, i. e., not innate, in permanent activity, practice as in the objective basis of our existence.